

Gamlar og nýjar athuganir á orðaforða á austanverðu landinu

Erindi flutt á Breiðdalsvík 8. júní 2013

Guðrún Kvaran

Íslensk orðsifjabók (1989)

„Verk þetta er tileinkað heimildarmönnum
Orðabókar Háskólans.“

Rasmus Kristján Rask (1787–1832)

- Ferðaðist um landið sumurin 1814 og 1815.
- Skrifaði hjá sér orð og beygingareinkenni sem hann þekkti ekki.
- Blöðin, alls 20 síður, varðveitt í Konunglega bókasafninu í Kaupmannahöfn.

Heimildarmenn Rasks á Austurlandi

Helstu heimildarmenn á Austurlandi:

- Sch = Hallgrímur Scheving (1781-1861)
- Sv.P. = Sveinn Pálsson (1762-1840)
- Benedikt stúd. = líklega Benedikt Bergsson (1788-1828)
- J.St. = sennilega Jón Stefánsson á Djúpavogi (1767-1818)
- R, R.Svd. = ? hugsanlega kona (d = dóttir?)
- B.H. = orðabók Björns Halldórssonar

Viðtengingarháttur þátíðar sterkra sagna

-æi > -æði:

Rask: „dædi, hlædi, slædi, siædi (for sægi), þædi (af þádi), men ikke Ordet liggia.“

Söfnun Björns M. Ólsen

- Sjaldan dagsetningar en þó:
 - Byrjuð á Stóruborg 20. júní 1872
 - Sunnlenzka safnað 9.- 24. júlí 1885
 - VSkaf. Síska, birjað 16. júlí 1890
 - VSkap. 18/7 90
 - Austf. 9/8 92

Vasabók BMÓ nr. XVIII

- Listi merktur Jóhannesi Daníelssyni
- 180 orð
- „Austf. mest úr Reyðarf.“
- sjæði f. sæi og vaddi f. veðjaði

Sr. Jón í Bjarnarnesi og Þorvaldur Thoroddsen

- Sr. Jón: dæði
BMÓ bætti við: slæði, sjæði
- Þorvaldur Thoroddsen: sjæði

Múlaping 1969

„Ef eg sjæði að þú læðir hénana á þessum mell, þá dræði mig svo mikið um það eiginleganana að eg dæði náttúrleganana.“

Tólf kviður Dantes

Vík burt, vík burt því óttans ósjálfræði,
sem í þér býr, kom, sonur, nær og innar.

– Samt stóð ég kyrr, þó sektarkennd mig slæði.

Jakob Jóh. Smári

„Af nokkrum sterkum sögnum myndast viðth. þát. veikt í talmáli, t.d. dræði, dæði, slæði (f. drægi, dæi, slægi), en slíkt þykir fegurst að varast í ritmáli.“

Nokkrar orðmyndir

- Rask: sumstannar, einhvörstannar o.desl. f. sumstadar
- Þorvaldur Thoroddsen: „annarstanna“ annarsstaðar [Af].
- BMÓ: alstannar, einxurstannar
- Jóh. Dan.: alstanna, einhverstanna

Steinþór á Hala

- Það var engin gestastofa á Hala í þá daga, heldur en víða annarstanna.
- ... þá var dálítið önnur aðstaða heldur en annarstanna var fram með sandinum.
- Og ég man eftir, að mamma sagði einu sinni, að einhverstanna væri nú talað um það.
- Nauðsynin var mikil fyrir, heyskapur var lítill víða á jörðum, sumstanna langsóttur.

hvornugan

Jóh. Dan.: *hvornugan* og *hvurnugan* =
hvorugan(accusat.)

nokkur

Rask: „nockur indskyder i som nockurium, nockuria o. desl.“

BMÓ: nokkurjum (Skaft.)

Steinþór á Hala: „fólkið taldi ekki ólíklegt, að hann hefði farið þar fyrir *nokkurju* vestur lónið fyrir neðan“.

mell, hyll

- Rask: „mell for melr en ufrugtbar Plads med Smaastene men melr om Kornet.“
- Jóh. Dan.: „mell, melur hill í á (hyll) en mölur kvikindið.“
- BMÓ: „mell, m. = melur; melur, grjóthóll. Austf.“
- Blöndal: hyll ... (Múl.) = hylur;
mell = melur ... (Múl., ASkaft, Af.)

Páll Ólafsson

Dráttvakur er 'ann,
og fram úr þeim fer 'ann,
þó frosinn sé mellinn,
grjótið og frerann
með sköflunum sker 'ann.
Skratti er 'ann hnellinn!

Stefán Einarsson

mell þekkist í Fáskrúðsfirði, Reyðarfirði, Norðfirði, á Héraði, Skriðdal, Völlum, í Eiðarþinghá og Hjaltastaðarþinghá.

skjötti

Rask: „skiötti, m. posi. Sch. Skiatti poki sem borinn er med litlu í (Benedikt Stúd.)

Sch.: Skjatti v. skjötti = posi; lítill ferðapoki líkt og tussi. Múlas.m.

Blöndal: skjötti ... (Af., Sch., Rask) = skjatti

Orð merkt Austurlandi á lista Rask og í orðabókarhandriti Hallgríms Scheving

blá ‘mýri, flói’ (Rask); ‘stór mýri milli ása’ (Sch)

flæja ‘kelda’ (Hunkj. til flói) (Rask); af flói ‘kelda’ (Sch)

gonta ‘giá, gióta í jördunni’ (Rask); ‘lágr bolli eða gjóta’ (Sch)

húfa sig ‘búa sig til’ (Rask; ‘búa sig til. propr. ut videtur: ad setja uppa sig húfuna’ (Sch)

klúka ‘en Sadel höj foran’ (Rask); ‘hnaðkr’ (Sch)

lumpri ‘slæmr vetlíngur’ (Rask); ‘slæmr vetlíngur’ (Sch)

viðartanni ‘skógarkvistr’ (Rask, Sch)

þæri ‘skammrif’ (Rask); ‘Sída’ (Sch.)

öfugsnáða ‘lamb á fiall rekid, sem ullin rotnar af sama sumar, er svo snodid á hausti’ (Rask); ‘snoðið afréttarlamb’ (Sch.)

Dæmi	Talmáls- safn	Vesturland	Norðurland	Austurland	Suðurland
barnagull	☐	☐	☐	☐	☐
barnagaman	☐	☐	☐	☐	☐
vinstrarsigga	☐	☐	☐	☐	☐
sigga	☐	☐	☐	☐	☐
vinstrarkjálki	☐	☐	☐	☐	☐
vinstrarsnók- ur	☐	☐	☐	☐	☐
vinstrarskott	☐	☐	☐	☐	☐
vinstrartota	☐	☐	☐	☐	☐
barnastrýta	☐	☐	☐	☐	☐
vinstrargull	☐	☐	☐	☐	☐
konugóði	☐	☐	☐	☐	☐
konugói	☐	☐	☐	☐	☐
kvennagóði	☐	☐	☐	☐	☐
kvennagoða	☐	☐	Guðrún Kvaran	☐	☐

vel/vél

- Jóh.Dan.: vel, stjel (á fugli) (ekki vjel).“
- BMÓ: Bv. Æfinlega vjel. „Af., ASkaft.“
vasabók xviii: vel, vjel ASkaft.